

Култура као јабука раздора

Мр Војислав Вукићевић

На културу се обично гледа са искључиво хуманистичким предзнаком. Међутим, ако је култура неодојиво својство људи и њихових заједница, намеће се закључак да она, поред стваралачког прогреса, има и особину рушилачког назадовања.

Тамо где се сукобљавају људи нужно су у сукобу и њихове културе и цивилизацијске тековине. У култури се бију битке и у време које претходи рату и током самог ратовања. Ако се противник порази на културном плану, ако клоне духом, физичко уништење је пука игра.

Сурова ратна збиља на југословенским просторима настала је као последица подршке најразвијенијих земаља Запада насилном националистичком сецесионизму, који је био најжешћи у економски и културно најразвијенијим републикама СФРЈ. Илузије о насилном комадању Југославије биле би распршене да није било подршке „великана“ културе. Дошло је до културно-пропагандног рата невиђених размера. Хуманистичка култура је посустала. Моћни пропагатори, под неслућеним медијским притиском, инструментализовали су чак и Уједињене нације. „Кривце“ за рат је требало казнити. Али, кажњен је само примарни људски виталитет, његов дух и култура.

Кажњеничке резолуције УН, усвајане под плаштом хуманитарних и мирољубивих циљева, биле су моћан подстрекач рату. Наиме, ако је неко постао недостојан светске културе, онда он у том свету не треба ни да постоји. Тим чином је, у ствари, прокламован цихад против једног народа. Зар је могло бити снажније мотивације ратоборним сецесионистима за наставак рата. Зар то није доказ да култура садржи и злу ћуд о којој се све више мора говорити.

Људи су често склони да на културу гледају с хуманистичким предзнаком. То потврђују бројна научна и теоријска разматрања у сфери културологије како у домаћим, тако и у светским размерама. Међутим, мало је оних који у култури уочавају и другу, супротстављену страну, коју неминовно садржи. Наиме, ако је култура неодојиво својство људи и њихових ужих или ширих заједница у којима живе и раде, а људи, од када постоје, долазе у сукобе с кобним последицама, намеће се закључак да људска култура, као животни процес, садржи стваралачки прогрес, али то има и особину рушилачког назадовања. Део теоретичара ту дегресивну страну људске историје не приписује култури него „судбини“ цивилизацијских токова. У томе има истине, али такво тумачење ствара и забуну, и уноси још већи јаз у поимање културе и цивилизације пошто су обе неодојиви производ људи.

Закључак се сам намеће: тамо где се сукобљавају људи нужно су у сукобу и њихове културе и цивилизацијске тековине.

То што се култура углавном схвата као вредност с хуманом, људско-ослободилачком и стваралачком одређеношћу само је доказ више да у њој постоје или је изложена опасностима друге врсте. Јер, шта је ратна коб, с међусобним убијањем људи и рушењем свега што је човек створио, него сурово испољавање културе или култура сукобљених. Док траје ратна трагедија свака страна улаже крајње напоре у доказивање да правду, хуманост и културни интегритет угрожава супротстављена страна, која се означава као непријатељска, антикултурна, нечовечна и рушилачка. Јер, ратна параноја све види само у црно-белом односу. То најчешће траје до фазе обостраног отрежњења и заједничке спознаје бесмисла ратовања, односно безизлаза у испољавању рушилачке стране културног бића. Тек тада се култура враћа свом хуманом и једино могућем исходишту.

Рат као сурови израз културе

Ратови су увек били, и остаће, предмет научног уобличавања и теоријских расправа. Колико год да су зачуђујући као појава и застрашујући у свом испољавању, толико су пријемчиви и за различито, а нарочито уметничко обликовање. Грандиозно и досад непревазиђено књижевно дело Лава Николајевића Толстоја *Рат и мир* сушта је апотеоза рату. Судећи по садржају дела, синтагма „рат и мир“ не стоји, јер мира у том делу скоро да и нема. Али, велики писац и хуманиста имао је у виду нешто друго, па је мир суштаствена смисаоност тог дела. У њему је рат, генијалним умећем писца, преточен из сурове стварности и реалне збиље у уметност и хуману поруку о рату. Јер, уметничко дело, па и оно које говори о рату, сушта је супротност рату или његова негација. Сваком хуманом бићу које прочита литерарно дело, саслуша музичко остварење, погледа филмски или ликовни израз о рату формираће се ново сазнање и осећање о рату као људској суровости.

Култура има свој поларитет у хуманитету и антихуманости. Војни прагматичари и ратни хроничари најчешће заобилазе таква разматрања о рату. Они остају у сфери ратних чињеница и на њиховој анализи. Војни социолози углавном разматрају место и улогу војне организације у ратном испољавању. Писци политичког жанра или политиколози најчешће завршавају своје студије тиме колико је рат за којег учесника био користан, ко је губитник, а ко у добити. Дакако, свака наука чији је предмет интересовања рат у епистемолошком смислу додаје зрна истине о тој вечној појави. Без обзира на то да ли га воде хорде, племена, народи, нације или војне организације државних заједница, рат је увек био за човека само време смрти. У свим ратовима, без обзира на то да ли га воде људи примитивне свести или цивилизацијски најобразованији, превремено се губе људски животи, односно свесно и плански се усмрћују људи противничких страна, па се намеће питање

да ли се људска култура може испољити вишим степеном своје суровости.

Уметност је прва почела да „пише“ човекову историју, укључујући и историју људског ратовања. Захваљујући умећу првобитних људи, у могућности смо да „читамо“ и своју предисторију из дела сачуваних у пећинама у којима је живео прастановник наше планете. Пећински човек је све „описао“: прелепе животиње у алтамирској шпиљи, али и сурово ратовање на изванредним цртежима ратника у пећини Морели ла Вијеха. Истина, помоћу тих дела не можемо утврдити време и простор ратних збивања, али не треба сумњати да су та остварења аутентична сведочанства о рату. Она су „рат и мир“ људске предисторије. Дакле, без уметности и културе не може бити грађена научна, али и свака друга мисао и дело људи. Међутим, било би неодрживо тврдити да култура има свој поларитет, а да је уметност имуна на могућност властитог контраизраза. Јер, и у уметности постоји супротна страна, па је критичка мисао нужна и код највећих емоционалних набоја. Неће на исти начин доживети и схватити поруку уметничке истине о рату у *Рату и миру* Рус или, на пример, Француз и Аустријанац. Пикасову „Гернику“ не доживљава исто Шпанац или човек ван Европе. Као што и ратови имају поларитете изражене у циљевима сукобљених, тако и култура, као својство људи, има своја сложена значења.

Рат је тоталитарна појава и захвата све у простору и времену, целокупан људски, животињски и биљни свет. Отуда култура не може остати ван тог свеобухватног вртлога. Она је, осим тога, главно поприште ратовања. У култури се бију битке и у време које претходи рату и током самог ратовања. Ако се противник порази на културном плану, ако клоне духом, физичко уништење је пука игра, па је због тога ратовање у сфери културе заиста најтеже. Због суптилности људског духа, који се првенствено оживотвори у сфери културног стваралаштва, многе битке су невидљиве.

Уметност, као врхунски, есенцијални вид културног израза, најснажније плени човекову духовност. Уметничко дело продире с ону страну срца и душе, па се често и не осети ако тупи душевну будност. Помоћу културе и уметности могу се одашиљати и жаоке ситних отрова, које касније могу прећи у незалечиве ране. Ко није у стању да све то разлучи на време лако постаје жртва. Доста је да неко прихвати уметност једне нације као идолатрију и постане њен роб. Свака друга уметност њему ће бити туђа, непријатељска, без обзира на естетске домете и снагу израза. То је пут за самогетоизацију душе, било да се ради о уметности своје или неке друге нације. Такве личности, надахнуте, условно, културом „обора“, не могу поседовати ни минимум духовног имунитета и њима се најлакше манипулише. Тиме се отвара пут за културну агресију, односно рат као средство за тотално овладавање или уништење неког народа и његове културе.

Посебну пажњу завређују стање и односи у култури у фази оружане борбе, односно на почетку и током рата. Опасна је теза многих

пацифиста да музе треба да ћуте док оружје рата говори. Уосталом, то се ни у једном рату није догодило. Сваки рат је имао и изражену културну и уметничку димензију. Онај ко у рат улази са „стратегијом“ културног дефетизма мора доживети пораз без обзира на могући ниво културе у односу на противника. И обрнуто, ако се целокупна енергија културе покрене као примарна потенција човека у рату перспективе су на његовој страни.

Ратови су односили са светске позорнице бројне и културно веома развијене цивилизације. Њихови видљиви остаци чувају се и убрајају у најдрагоценија светска културна наслеђа. Ти раритети не само што трајно одушевљавају и плене својом лепотом већ и снажно упозоравају на апокалиптичне последице ратова. Према томе, ниво културне развијености једног народа, државе или војске није увек сразмеран потребама и снази који изискују ратна напрезања. Некада су снажне државе, с бројном војском и веома развијеном културом, постајале жртве ратова које су наметале малобројније армије нижег нивоа културе. Те чињенице изазивају скепсу код великог дела мислилаца. Свесно или несвесно, они избегавају релевантна разматрања везана за рат и културу. Забуне настају и због тога што су, у новијој историји, ратове започињале државе и војске с веома развијеном културом, односно високог цивилизацијског нивоа.

Сва колонијална освајања 19. и 20. века остварена су ратом армија и земаља које су припадале културно најразвијенијем свету. Ти походи су правдани првенствено циљевима културног препорода и ширења просвећености. Оба светска рата такође су отпочеле војне силе земаља високог културног нивоа, као што су Аустро-Угарска, Немачка, Јапан и Италија. И они су имали за циљ да покоре народе чија култура није одговарала супериорној култури освајача. Земље које су се одупирале ратним походима сврставане су у ред примитивних култура. Њихов изненађујуће жестоки отпор карактерисан је као дивљачки, бесмислен и нецивилизацијски. „Цивилизовани“ војни и политички експерти, изненађени жилавошћу „примитиваца“ који су се бранили, најчешће су закључивали да су ти народи без културе, да не поштују правила ратовања и не уважавају снагу јачега.

Избегавање релевантних разматрања везаних за рат и културу, односно њихову међуусловљеност, ни најмање не доприноси ни негацији рата као појаве, ни напретку културе као истинске људске потребе. Ако се све сведе само на осуду рата као времена смрти и разарања ништа се битно неће изменити. Међутим, ако се култура види и дефинише искључиво као вредносно позитивна категорија, онда је то културализам, јер се одваја од људи који су њени креатори. Цео проблем би се свео на ниво религијских догми о анђеоском бићу, које носи култура, и ђаволској природи ратне збиље, што научна теоријска мисао не може толерисати.

Карактеристично је да бројни аутори наглашавају да је човечанство у свом развоју неупоредиво више времена провело у рату него у миру.

Та чињеница је значајна, али недовољна ако би се користила једино као упозорење. Може ли на основу ње да се изведе закључак да је човечанство некултурно или антикултурно, јер је људима било лакше да међусобно ратују него да траже друге путеве за заједнички живот на планети? Наиме, ако је култура увек једини синоним мира, онда је она не само била немоћна да заустави силе рата него је била и његов подстрекач. Дакле, енигма је много и простори за мисаоно уобличавање су бескрајни, посебно у хуманистичким наукама.

Геноцид у култури

Сурова ратна збиља која је захватила просторе СФР Југославије настала је као последица подршке културно најразвијенијих земаља Европе и Запада насилном националистичком сецесионизму, и то у име хуманизма и мира. Национални сепаратизам био је најжешћи у економски и културно најразвијенијим републикама некадашње Југославије, а правдан је тежњом за одвајањем од балканског примитивизма, назадног византизма, суровог большевизма, непросвећеног православља и слично, а све ради припајања цивилизацијски и културно развијеној Европи. Главни актери и креатори те стратегије тачно су знали да насилно цепање једне суверене државе неминовно води у жестоке и непредвидиве ратне сукобе. Такву идеју су заступали људи с највишим академским образовањем, аутори публицистичких, научнотеоријских и литерарних остварења, али су свесно ишли на ратну опцију. Њихова култура није имала довољно снаге да предупреди стихију рата.

Илузије о насилном комадању Југославије биле би распршене да није било безрезервног подстицаја и помоћи „великана“ културе. Иако су физички остали ван попришта непосредне погибије, они су – то је било, очито и на безброј примера видљиво – своју културу мобилисали на страни сецесиониста. Сви културно-информативни медији, публицистика, институције и организације културе под државном јурисдикцијом подржали су снаге сецесије. Дошло је до културно-пропагандног рата невиђених размера, чији је основни циљ био да се придобије и светско јавно мњење. Употребљено је духовно оружје за сламање душа и оних народа који су традиционално били пријатељи Југославије и чудо се заиста десило. Хуманистичка култура је посустала. Моћни пропагатори, под неслућеним медијским притиском, инструментализовали су чак и Уједињене нације. Моћницима, међутим, то није било довољно. Требало је „кривце“ за рат казнити, што је врхунац безумља. Окривљени су они који су чинили све да се очува интегритет земље и омогући разлаз без рата и насиља. Али, они који себе сматрају победницима у једном рату увек задржавају право да побеђеном суде и одмере одговарајућу казну. То је закон јачега, који у историји ратова није никаква новина. Али, десило се нешто без преседана – кажњен је примарни људски виталитет, његов дух и култура. Егзекутори су добро проценили да су такви удари најжешћи и најболнији за један народ. Јер, осуда на духовно умирање

врхунац је нечовештва и геноцид највишег степена. Тешко је било и поверовати да ће у једној тако поштованој и узвишеној светској организацији, односно њеним органима (Савет безбедности и Генерална скупштина) бити усвајане, без противљења, резолуције којима се стављају у казамат култура једне државе, уметничко стваралаштво, спортски живот, научна и информативна делатност, образовање, здравство и бројна друга хуманитарна подручја, укључујући и верско, односно религијско достојанство.

У геноцидном чину против СР Југославије посебно изненађује понашање УНЕСКО-а, као институције најпозваније да штити и развија културну, научну, образовну и уопште духовну сарадњу и односе у свету. Зар таква организација, која окупља најеминентније духове, није имала довољно разборитости да укаже на апсурдност такве одлуке или да се огради од тог гнусног поступка. Јер, иако су кажњеничке резолуције ОУН усвајане под плаштом хуманитарних циљева и мирољубивости, оне су, објективно, биле моћан подстрекач рату. Наиме, ако је неко постао недостојан светске културе, онда он у том свету не треба ни да постоји. Тим чином је, у ствари, прокламован цихад против српског и црногорског народа. Зар је могло бити снажније мотивације ратоборним сецесионистима за наставак рата који су започели? Коначно, зар то није доказ да култура садржи и злу ћуд, о којој се све више мора говорити?

Држава без културе осуђена је на распад

Ако се један и више народа или нација одлуче да живе у некој заједници, пре свега држави, разумљиво је да том заједништву основу треба да чини култура. То су доказали и цивилизацијски и предцивилизацијски начини организовања и живота људских заједница. Онолико колико култура изражава стваралачку потенцију народа и његове државе, толико држава, и као власт и као заједница људи, чини напоре за културни развој. И обрнуто, одрекне ли се држава културе, пропаст је на вратима.

Наиме, СФРЈ, као држава, била је без културног идентитета. Вероватно је то био јединствен пример у свету, па и у историји. Званична политика и водећа идеологија негирале су могућност постојања југословенске културе. Истина, неке културне појаве и садржаји могли су се називати југословенским, али само ако су чинили конгломерат националних култура, које су од самог почетка грађене етноцентрички. Парадоксално је да једна држава, као репрезент не само власти већ и народа, може да рачуна на своју стабилност и перспективу ако се одриче нечега што јој чини душу и потврђује смисао постојања. Међутим, бивша Југославија, ради одумирања државе, прво се одрекла културе, и држава је стварно умрла, али на суров начин. Тим чином, у ствари, потписана је њена смртна пресуда.

Свет је о бившој Југославији говорио као о релативно стабилној друштвено-политичкој и државној творевини, али је с чуђењем постав-

љао питање на који начин се с том државом може успоставити културни контакт. Никакав државни орган или компетентно тело за културу савезне државе нису постојали, јер је све било сконцентрисано у републикама и покрајинама. И док је федерација колико-толико „федерирала“ у економији, политици и другим подручјима, духовни крвоток је потпуно стао. Да ли су политички прагматичари бивше федералне државе сматрали да је култура тешко бреме па су га натоварили другоме, или су рачунали да је непотребан и сувишан баласт, питање је за посебну анализу. Међутим, било је ван здравог разума предавање културе републикама и покрајинама као државама у држави. Можда би се то и могло схватити да је култура уступљена народу – нацији, као могућој колевци за негу и одгој културног стваралаштва. Овако, савезна држава се одрекла културе да би је предала у руке другим државама, а оне су савезну државу сматрале сувишном и непотребном, па чак и сметњом за културни развој.

Националне културе у оквиру бивше федералне Југославије почеле су да се развијају не у етничким, већ у републичким и покрајинским границама. Умногосте је ту узрок државне и културне трагедије. Наиме, те границе су у политичкој пракси објашњаване као чинилац кохезије који спаја људе, али су оне у култури прерастале у „кинески зид“. Својевремено, скоро нико није могао претпоставити да ће се око тих граница и такве поделе ломити сва копља и да ће то постати фундаментално питање опстанка државе, отпочињања ратних дејстава, њиховог заустављања и новог разграничења ради могућег живота без ратних конфликата.

Пошто није постојала жеља или није било могућности да се повуче правична граница по начелу могућег етничког заокруживања територија, било је неразумно да једна држава свесно цепа национално хомогене средине, а затим, опет свесно, дозволи прво културну, а потом политичку и сваку другу гетоизацију и асимилацију у неким републикама и покрајинама. Клице сецесије су ту и развиле своје корене. Да апсурд буде већи, многи мислећи људи, па и сецесионистички лидери, изјављивали су да републичко-покрајинске границе нису правичне и да су их уцртавали произвољно проскрибовани политичари. Ипак, оне су постале моћни и неприкосновени бедем иза којег су се заклањали прво разбијачи државе, а потом и њихови светски штићеници. Према томе, оно што је изазвало распад државе, а тиме и рат, треба као светињу и даље поштовати. Култура је и на том питању показала своје право лице јер је усмеравана политиком која води у пропаст.

Култура у канцама идеологије

Пошто је Комунистичка партија остваривала водећу, односно руководећу улогу у свим сферама друштвеног живота, пресудно је утицала и на грађење модела културе некадашњег југословенског друштва. У ствари, то је био модел без модела. Сви узорци у могућем обликовању

културне политике који су постојали у земљама и државама света анатемисани су или негирани. Суштина је била у замагљивању комплексне и замршене културне стварности тадашње Југославије.

Идеолошка основа таквом концепту културе била је садржана у прокламованом класно-историјском детерминизму самоуправљања. На тој основи стање и токови културе у свету посматрани су са становишта блоковске подељености, па су модели културе груписани у две групе: грађански, који је преовладавао у развијеним капиталистичким земљама Запада, и бирократско-етатистички модел, који је постојао у земљама тзв. реалног социјализма на Истоку. Културу грађанског друштва обликују снаге капиталистичке класе, па је она по природи нужно експлоататорска и нехумана, а историјски осуђена на пропаст. Бирократско-етатистички модел источних земаља, без обзира на заоденутост епитетом социјализма, такође је неприхватљив, јер у њему културну политику диригују отуђене снаге државе и центри бирократске моћи. Према томе, радничка класа у оба модела не утиче на културна збивања, па су они неприхватљиви за самоуправну демократију и југословенско друштво. Трећи део света убрајан је у неразвијени, а те земље нису ни могле имати уобличену културну политику која би се могла сматрати примереном и ценити као узор.

Политичка стратегија у култури некадашње Југославије добила је, тако, идеолошку и политичку „обланду“ најдемократскије културе у свету. Као таква, она је била без премца, па су стварана уверења да треба да послужи као узор осталима. Међутим, та уверења не само да су имала снажну подршку у Југославији већ и отворене симпатије неких знаменитих културних посланика у свету. Заблуде су биле огромне. Тако је културна политика која је директно водила разбијању Југославије као државне заједнице добила снажан легалитет. Суштински, то је био трагичан концепт културне политике, у којем се могло све чинити – од анархизма до разорног сепаратизма. На том полигону, на пример, снажно су се испојиле силе националног сепаратизма и шовинизма на Косову. Уз отворену и свесрдну подршку некадашњих покрајинских власти, на Универзитету у Приштини катедре су држали професори из Тиране, учило се из уџбеника Енверове политичке стратегије, организоване су бројне „културне“ приредбе на тлу покрајине у којима су једини извођачи били квазиуметници из Албаније, у неограниченим количинама су дељене књиге и брошуре албанских издавача, укључујући и „дела“ Енвера Хоџе, где је отворено позивано на сецесију и проповедано антисрпство и антијугословенство итд. Све је то у федералним органима прећутно одобравано, а на упозорење републичких власти Србије одговарано је како федерација нема надлежности за међудржавну културну сарадњу. На сличан начин је разорно деловано и у сецесионистичким републикама.

Трагични распад културног простора СФР Југославије учинио је да се многе културе својеврсно испоље, посебно када је реч о великим силама. Неславна је улога била и Запада и Истока, али и култура

„трећег света“. Запад већ слави своју победничку мисију у реализацији политичке стратегије о стварању „новог светског поретка“ с „вишим“ нивоом културе, а Исток, углавном у сагласју са Западом, доживео је самораспадање своје „социјалистичке“ културе. Једина разлика је у томе што је концепт Запада у културној и политичкој сецесији некадашње Југославије довео до ратног пожара, што не значи да се он не може проширити и даље, на Исток. Моћници чине све да докажу како та стратегија носи универзална и једино могућа решења за „културни“ препород планете. Стога, ко се супротстави тој узвишеној и једино могућој мисији мора бити анатемисан и сурово кажњен. Узалудне су чињенице из светске историје да таква стратегија изазива нове ратове, јер ниједна култура, уколико носи хуманистичка обележја, не трпи наметнуте узоре.

Политичка манипулација и култура

Политичка прагматика је увек на површини и да би заживела мора бити видљива и свакодневно присутна у свести људи, па су и илузије у оквиру ње могуће. Култура је, пак, дубински слој. У њеним струјама се одвијају суптилнији процеси. Политичка стварност и када се узбурка личи на ветровима узнемирену водену површину, а поремећаји и кретања у култури могу се упоредити са тектонским. Многи социолози, политиколози, културолози и други који се баве теоријом и праксом у животу друштва оспориће те тврдње јер раздвајају политику и културу, а обе су незаменљиве потребе људи и њихових заједница. Међутим, када се посматра развој људске личности и стварање човековог друштвеног бића нико не може оспорити чињеницу да је култура прва колевка одгоја. Наиме, од рођења до пунолетства човек је у „пеленама културе“. У тој фази он овлада матерњим језиком, чује прве звуке музике, научи прва слова писмености, осети шта је знање, почиње нешто да ствара и потврђује себе као креативно биће итд. Тек након те фазе, у свим цивилизованим земљама, човеку се омогућава укључивање у сферу која се зове политика. Тада се стичу сасвим конкретна права и поверавају обавезе, што се регулише највишим правним актима државе (право гласа, војна обавеза и слично). Дакле, политички живот је изведена, накнадна, додатна „виша“ фаза људске личности. Без сазревања у одређеном културном миљеу (породица, разне дечије асоцијације, школа итд.) личности се не дозвољава укључивање у политички живот. Политички прагматичари сматрају да човек тек укључивањем у ту „вишу“ или „зрелију“ фазу живота може потпуно да се потврди и стваралачки изрази. Она ранија треба што пре да се заборави јер је била „незрела“, па политичком животу не може да послужи. Тако се ствара огромна илузија да је животна стварност у политици а не у култури, или да је човеку суђено да живи у раљама између те две сфере.

Све политичке партије чији је циљ освајање власти улажу велике напоре да младу генерацију обрлате у своје окриље третирајући је као

авангарду политичке борбе. Само оне суптилне организације, попут модерних цркава, неће преферирати код младих само на властите циљеве, већ ће налазити начине да их помоћу културних садржаја постепено уведу у збиљу религијског живота. Тако се у политичким друштвима озаконила пракса да информативни медији неупоредиво већи простор посвећују садржајима који се одвијају на политичкој позорници, а култура служи само као додатак који има маргиналан значај. Смисао те стратегије је јасан, јер су медији основно средство за стварање јавног мњења, па је природно да се политичким дозирањем људи могу придобијати на своју страну. Сва се енергија троши у доказивању да се у политичком животу не може без медија, а нико не тежи за културом и борбом да се оживи све сиромашнији дух народа. Да иронија буде већа, и политички лидери који су напустили културу и прешли у политику не упозоравају на апсурдност тог поларитета у развоју друштва. Човек мора да се упита нису ли и ти, већ афирмисани културно-уметнички ствараоци уверени да у политици могу више постићи. Многи примери указују на ту заблуду у обрнутом смеру. И у војној научнотеоријској мисли рат се дефинише и тумачи као наставак политике. Култура у тим тумачењима нема никакво место и значење. Дакле, све је политика.

Међутим, намеће се питање да ли је могуће да човек у свом развоју од „незрелог“ до „зрелог“ стања буде личност двојне природе. Одговор мора бити негативан. Човек је једино универзално биће планете, а култура његово основно одређење. Отуда су и стратегије разбијања федеративне Југославије за главни правац удара одабрали културу. Јер, смишљеним пробојем у њено средиште најефикасније се може разбити држава, а онда и њене одбрамбене снаге, што је тектонски поремећај разорне снаге.

Култура између класног и националног

Званични тумачи марксистичке теорије и градитељи политичких решења социјалистичке Југославије на питања културе гледали су на следећи начин:

- филозофски (материја је примарна, а дух секундаран, па је материјална производња одређујућа, а духовна изведена „надградња“, у коју спада и култура);

- историјски (класе и класна борба су одлучујући у свим класним епохама, нације и национално питање настају тек поделом рада у епохи капитализма и са становишта развоја друштва то је секундарни проблем у којем култура може имати значајну улогу);

- концепцијски (социјалистичким револуцијама у којима радничка класа има пресудну улогу стварају се све претпоставке за разрешење друштвених антагонизама, па ће у социјализму, као прелазном периоду, почети да одумиру и класа и нација и држава, чиме се прелази из царства нужности у царство слободе, а тиме ће и ратови заувек нестати).

Према тим одредницама, након социјалистичке револуције у Југославији сва власт треба да припадне радничкој класи, а пре свега у материјалној производњи. Онај ко овлада сфером економског живота имаће пресудну улогу у продукционим односима у материјалној и духовној производњи. На тај начин и култура ће постати својина радничке класе.

Када су усвајане одлуке о стварању Југославије као федеративне државе мислило се, пре свега, на решавање националног питања. Сматрано је да ће конфликти бити решени ако се нацији да државност, али држава мора имати и своје границе. Међутим, пошто ће радничка класа, као јединствена снага, бити главни хегемон федералне државе, међурејубличка и покрајинска разграничења су пука формалност која више спаја него што раздваја. Да би националне државе могле од нечега да живе, федерална држава им је уступила културу у потпуну надлежност, а кад нешто решава држава, онда то може чинити искључиво у властитим границама, које морају бити чврсте и стабилне. Тако су прва разграничења на тлу Југославије почела у области културе и културног живота.

На тај начин дошло је до својеврсне „експанзије“ културе, која је названа културном револуцијом, чији је циљ био национални препород. Целокупно школство, научне и уметничке институције, спортска делатност, средства информисања, културно-уметничка удружења и слични органи и организације постали су неприкосновена надлежност рејубличко-покрајинских власти. Национална културократија се утркивала у доказивању своје моћи, а културне институције су ницале преко ноћи. Свака рејублика и покрајина је морала да има своју академију наука и уметности као врхунске центре националног духа и поноса. Југославија је убрајана међу земље с најразвијенијом структуром високошколских установа и највећим бројем студената у односу на број становника у свету. Настала је трка у додели и стицању научних титула и академских звања. Неки су постајали академици само зато што су написали књигу о етногенези своје нације иако је то дело по научнотеоријској продубљености било на нивоу пописмености.

У центру културно-уметничког, научно-теоријског и васпитно-образовног рада нашао се етнос, па је с великим заносом отпочело „чепркање“ по историји и бићу нације. У тој атмосфери расли су и развијали се млади нараштаји из којих је требало црпети снагу за очување државе. И, пукло је тамо где је морало пући: први јавни међунационални конфликти настали су у култури. Још педесетих година појединци су осетили да се у култури збива нешто што је супротно њеном хуманистичком бићу, па су нужно морале да се покрену расправе о међунационалним односима у тој области. Основни проблем је настао када су појединци „открили“ да су међунационални конфликти на тлу некадашње Југославије много дубљи и старији од периода када се сматрало да су постале нације као друштвене групе. Тада је требало разјаснити бројна питања, а пре свега која је нација највише изгубила или добила

у тим развојним токовима, од кога је добијала најјаче ударе, ко је коме био сметња и зашто, да ли је национални колач правично распоређен итд.

Политичари су те сукобе различито тумачили. Неки су сматрали да је то иживљавање надобудних умова, други су проценили да прети опасност друштвено-политичком систему, а било је и оних који су се прећутно саглашавали јер су одговарали републичко-покрајинској бирократији. Међутим, цео ток се није могао зауставити. Култура је и даље била више камен спотицања и јабука раздора него што је повезивала и мирила. Истовремено, намеће се и питање да ли је тим јавним сукобима доказивано да је култура била и подручје које је дијагностицирало друштвене бољке, што политика није била у могућности да открије, или је злоупотребљавана због амбиција појединаца да се преласком из културе домогну политичке власти. Углавном, сецесија и распад федералне државе видно су означени прво у области културе.

Невидљиве мине у културном животу Југословенске народне армије

На основу здравог разума могло се закључити да су поткултура или подсистем културе у некадашњој ЈНА морали извирати из карактера и садржаја културе (култура) тадашњег југословенског друштва. Сваки други концепт био би погубан за армију. Пошто југословенска култура није постојала, или није признавана, било је логично да се прихвати концепт могућег споја, прожимања, кохеренције националних култура у културном животу ЈНА. По свим одређењима армија је морала бити југословенска, а њена култура мултинационална. На први поглед то заиста није био проблем. Суштински, међутим, то је била подметнута разорна бомба.

Стални састав ЈНА, а поготову старешински или командни, грађен је строго по тзв. националном кључу, чиме се избегавала могућа мајоризација. Повремени састав, који је чинио већину њеног бројног стања, настајао је приливом младих генерација на основу законске обавезе служења војног рока. И старешински и војнички састав распоређиван је по начелу екстериторијалности управо зато да би свака јединица била састављена као Југославија у малом, што је сматрано значајном кохезионом снагом армије. Природно, све јединице нашле су се у миљеу већ уобличених националних култура у републикама и покрајинама. При свему томе, остала је замагљена само једна „ситница“: да су људи који су улазили у састав ЈНА већ били однеговани у културном етносу своје републике или покрајине, јер скоро две прве деценије њиховог живота, од рођења до физичке и духовне зрелости, одвијале су се у омеђеном културном атару. Одлазак у војничке редове и распоређивање у друге културне оквире већина младих људи осећала је као пресецање матичног пупчаника. И поред напора оних који су били задужени за културни живот у армијским јединицама, а њих је

увек било мало и били су недовољно оспособљени пошто се и у армијској средини културни одгој сматрао другоразредним задатком, долазило је до замирања њихових културних делатности. Сматрало се да приоритет треба дати политичком образовању и васпитању, односно формирању свести о заједништву, југословенском социјалистичком патриотизму и југословенству уопште. Била је велика заблуда да се програмом који је обухватао неколико тематских подручја и који је спровођен за време служења војног рока могу изменити нека сазнања која су младим људима годинама усађивана у ранијој животној доби. С друге стране, хомогенизована културна средина, етнички „чиста“, сматрала је све армијске јединице и установе, укључујући и културне институције, страним телима која трују дух нације. И поред настојања да се културном сарадњом војска што више повеже с околином у којој живи, јер је култура једина нит која успешно повезује дух људи, обруч етнизираних култура све више је стезан, па су се касарне претвориле у својеврсна духовна гета. То је отворено и без устезања чињено у садашњим сецесионистичким републикама.

Војници, а и старешине, служећи у национал-сецесионистички оријентисаним и културно строго ограђеним републикама, имали су прилике да виде бројне демонстрације национал-шовинистичког набоја у школама и на универзитетима, да чују свакодневне повике на све с југословенским предзнаком, а посебно на армију, да прочитају многе написе, нарочито у омладинској штампи, да је служење у ЈНА робовање итд. Што је најтеже, били су изложени јавном малтретирању, па и физичком обрачунавању. Отуда је било логично да се запитају треба ли и може ли се бранити онај ко их јавно мрзи и напада. Дакле, и на примеру систематског разарања ЈНА почетни удар изведен је у сфери културе ради разбијања духа војске. Потом су уследиле друге политичко-пропагандне мере, укључујући и бојкот војног позива, блокаде касарни са спречавањем дотура хране, искључивањем воде и струје итд., да би се окончало оружаном окружењем и ватреним ударима „неодвојиве компоненте“ оружане снаге СФРЈ – јединица Територијалне одбране, које су за циљеве сецесије биле једнонационалне, чврсто организоване и јавно, а не само тајно, добро наоружане. Врхунац, а тиме и крај разорне стратегије настао је у врху државе – Председништву СФРЈ, које је имало улогу врховне команде. Вероватно да од када постоје војске није било решења да врховног команданта чини осам посвађаних људи. Када је један од њих дошао на чело тог тела рушилачки чин је био завршен, и он је еуфорично изјавио пред највишим телом свога етноса: „Југославија је срушена, ње више нема и ја сам часно извршио свој задатак“.

Негирање религије као културне чињенице

Критичка разматрања узрока и последица распада СФРЈ као државне заједнице треба да постану центар интересовања научне и теоријске мисли у оној мери у којој се испољила сва суровост разбијач-

ког, национал-сецесионистичког верског рата. У оквиру тога, посебно је значајна религија и однос друштва према њој. Држава је, наиме, попут односа према култури, и религију предала у руке етносу. Након заузимања политичке власти званична политика бивше Југославије, као први чин свог односа према религији, усвојила је уставно решење да се црква одвоји од државе. Истина, то није био потез без преседана, јер су сличну меру у уставној и правној регулативи раније предузимале бројне државе, пре свега ради осамостаљења цркве као субјекта. Међутим, много већи значај и последице имала су научнотеоријска образложења, заснована на марксистичкој научнотеоријској мисли, где се религија дефинише као искривљени, идеалистички и ненаучно заснован облик друштвене свести. Сматрано је да ће се научним и васпитно-образовним радом постићи да људи спознају биће религије и да ће она као таква одумрети. По тој логици религија је искључена из школских програма, изузев у црквеним школама, а припадницима ЈНА строгим прописима забрањено је религијско испољавање и деловање унутар армијске средине. То је, заиста, била једна од кардиналних заблуда. Све је засновано на претпоставци да ће на руководећа места у држави и армији, просвети и култури, економији и друштвеним делатностима долазити проверени комунисти, који су, према свом програму и статуту, били потпуно отуђени од религије. На тај начин религија је требало да буде смештена у простор цркве, а све ван ње требало је да буде ослобођено религијског утицаја.

Негирањем религије као једне од основних одредница културе друштва учињена је кобна грешка владајуће идеологије. Тиме је људски дух не само био разорен већ и снажно антагонистички усмерен, што за сваку друштвену и државну заједницу, укључујући и војну силу, мора да има погубне последице. Наиме, новопробуђени републичко-покрајински национ имао је другачију стратегију. Национал-сепаратизам је проценио да се религиозни дух народа не може уништити, јер је грађен током два миленијума и има генетску моћ, а да се марксистички атеизам налази тек у зачетку и да се заснива на материјалистичкој филозофији која духу даје секундарну улогу, тако да победа мора остати на страни религије. То је био идентичан став као и према култури.

Пошто су на тлу некадашње Југославије конституисане три најмоћније религије, које су се, током векова, жестоко сукобљавале у суровим верским ратовима, требало је њихову сепаратну природу искористити за циљеве сецесије. Прву сецесију извео је католицизам (грч. *katholu* – општи) одвајањем од ортодоксне (грч. *orthos* – прави, и *doksa* – веран или славан) цркве. То је имало разорне свесветске (екуменске) размере, чиме је хришћанство поларизовано. Цела западна хемисфера дошла је под окриље Римске католичке цркве, док је православље остало углавном на истоку Европе, тј. тамо где је и поникло. Тако је царевина подељена на источно и западно царство.

Иако је коришћено једно јеванђеље, подељене цркве су га различито тумачиле. Римска црква, персонификована у папи (отац) као

једином изасланику Бога, преузела је улогу јединог општег и правог тумача вере, а супротна тумачења на свом простору сурово је кажњавала (Галилеј, Јан Хус, „вештице“ итд.). Пошто црква, као ни Бог, не може грешити, никакво дело папског покровитељства није било достојно самопокајања и није подлегало осуди. Тако се десило да и фашизам, који је поникао на Западу и који су широко подржале надбискупије и бискупије, уз благослов католичког свештенства оних држава које су започеле Други светски рат, не буде осуђен за почињена зверства. Напротив, верски поглавар усташке државе Хрватске, на пример, чија су геноцидна дела доказана и чињена у заједничким напорима државног поглавника Павелића, надбискуп Степинац, промовисан је, након смрти, у националног свеца Хрвата. Њихово највеће „дело“ било је, у ствари, уништавање српског и јеврејског живља, које је припадало уклетим религијама.

Таква природа католичке цркве снажно је коришћена и у њеном ангажовању за циљеве словеначког и хрватског сецесионизма, а тиме и за рушење бивше федерације. Све снаге католичких веродостојника, уз свесрдну подршку Ватикана, покренуле су живу делатност цркве. Католичанство је било неприкосновени синоним хрватске и словеначке нације. Верска делатност, посебно међу младима, била је неупоредиво јача и свеобухватнија него у другим срединама. Црква је постала пресудан чинилац националне кохезије, што је одговарало политичкој бирократији и јачању републичког етноцентризма итд. Када је питање сецесије јавно покренуто, Католичка црква је то схватила као искључиво своју победу и почела је доказивати да је подела неизбежна. Тиме су покопане идеје које су покренули, поред осталих, Штросмајер и Цанкар, борећи се за заједништво Јужних Словена.

Судбина православља током историје била је другачија. Након католичке сецесије, ортодоксни део хришћанства нашао се у процепу. Са источне стране, из Азије, трпео је све жешће ударе исламског фундаментализма, који је хришћанство сматрао најлошијом вером на свету, како је и у Курану записано. Нарочито је нападан ортодоксни, православни део хришћанства, и у обрачуну с њим нису бирали средства. Ту је, вероватно, и настала идеја цихада. Са западне стране православље је снажно нападано као превазиђени, назадни остатак хришћанског веровања који треба свим средствима или превести на страну католицизма или уништити. Тако се догађало да је ислам налазио разлог за сарадњу с Католичком црквом, нарочито када је на удару било православље.

Посебно деликатан положај имала је Српска православна црква, која је настала доста касно, тек у 13. веку. Исламска вера је у то време била нарасла и веома ојачала, па је већ најављивала свој велики поход на Запад да би хришћанство оборила на колена. Систематски су освајане поједине земље православља, па су на ред дошле и српске, које су биле тик уз католичанство. Косовском епопејом се показало да војска ислама није незауштаива, али и то да православље може бити брањено

невиђеном снагом. Тек тада су католичке земље увиделе да су православни Срби били снага која је зауставила поход ислама на Западну Европу, иако су српске земље ипак постале жртве османлијског исламског експанзионизма. Током наредних пет векова српског робовања, поучени примером косовског хероизма, католичке државе су прихватале Србе као бедем против ислама.

Турски владари су добро проценили гранитну отпорност српског хришћанства, па су, донекле, морали толерисати рад Православне цркве. Али, чинили су и нешто друго. Поред брачних веза, нарочито женидбом са Српкињом из властелинских породица, одводили су и српску децу на школовање и преваспитавање у духу ислама. Надарени за учење, Срби су успешно савладавали школске програме и добијали значајне улоге у њиховом друштву, укључујући и најодговорније војничке дужности. Преваспитане Србе, који су, примајући ислам, постали муслимани, враћали су на стара огњишта и поверавали им улогу исламских мисионара. Тако је јањичарство, несумњиво, одиграло значајну улогу у разбијању српског православља.

На рушевинама турске царевине и аустроугарске царске империје настале су многе земље, међу којима и Југославија, у оквиру које су се нашле све наведене вероисповести. Пошто су цркве везане за своје етносе, настао је током решавања националног питања у федералној Југославији велики проблем како поступити са Српском православном црквом и муслиманском вером. Наиме, српска православна црква била је расута скоро на целој територији, а муслимани су били углавном сконцентрисани на простору Босне и Херцеговине. Због познате србофобичности, а и познавања порекла муслиманства, завладао је страх да српска нација и вера не добију превелику предност. Наиме, ако би се муслимански верници у националном погледу изјаснили као Срби, што би историјски било логично, српска нација би постала гигантска према осталима, што би било нарочито опасно ако би се тој нацији дала и држава. Соломонско решење било је у следећој стратегији: српско православље разделити у више делова републичко-покрајинским границама и унутрашњом сецесијом разбити, а муслиманску вероисповест преобразити у нацију. Пошто су и Македонци добили право на своју нацију и државу, иако су вековима били под окриљем СПЦ или бугарског православља, а делимично и Грчке православне цркве, требало је да имају и своју аутокефалну цркву. Уз подршку републичких власти изведена је сецесија, формирана патријаршија и изабран патријарх, што је изазвало жестоке неспоразуме, па и сукобе не само између верских него и политичких власти. Други вид сецесије СПЦ изведен је окружењем републичким границама Хрватске и Босне и Херцеговине. И, коначно, трећи удар извршен је на српске вернике у дијаспори, опет сецесијом, односно поделом на оне који признају „комунистичког“ патријарха у Београду и оне који га се одричу. Настала је пометња коју ниједна конфесија није доживела, а та сецесија је била значајан знак будућег разарања некадашње федерације. Дакако, између Срба и Црногораца верске границе нико није могао да постави.

Босна и Херцеговина, на основу таквог решења, постала је Југославија у малом, обухватајући својим границама три вере и три нације. Када су људи, тако верски, национално и културно подељени, видели да се велика Југославија распада као држава, у паници су морали да поставе питање какву судбину треба да очекује и та мала заједничка држава. У нерашчишћеним међуверским и међунационалним односима настало је огромно неповерење, које је почело да прераста у исконску мржњу, пре свега верског и културног карактера. Отуда се не треба чудити чињеници да се верски рат на просторима некадашње БиХ води на зверски начин, скоро незабележен у ратним аналима. Распаднути живи делови немају другог излаза до тражења спаса у рецидивима прошлости, односно њиховом оживљавању. Исламска вероисповест, преображавајући се у националност, тражи своју куранску или шеријатску државу и моли, али и свестрано добија, помоћ од скоро свих исламских држава, посебно Турске, која је и изнедрила муслиманство. Муслиманске вође, свесни да државу не могу добити на миран начин, определили су се за рат као једину опцију и, у име Алаха, позивају на джихад. Њих не интересује хуманитарна помоћ јер њоме ништа не добијају за своје циљеве и траже једино – оружје. Исламске државе, иако међусобно посвађане, једногласне су у ставу да треба давати оружје муслиманској браћи, јер поново оживљава сан о ширењу ислама у Европи.

Државном сецесијом бивше Југославије католичанство је у добитку јер су Словенија и Хрватска враћене у загрљај земљама некадашње Аустро-Угарске монархије. То су две државе са веома важним стратегијским положајем у Европи. Међутим, највећа грешка у признавању нових држава јесте признање Босне и Херцеговине. Наиме, нико није озбиљно пошао од тога да на том простору живе три вере и нације. Муслиманска и католичка вера, које имају сличности у свом ауторитаризму, нашле су верски интерес само у борби против жилавог православља, али се стратешки и политички разилазе. Напоре верских поглавара у тражењу начина за помирење зараћених религија на тлу разрушене федерације не треба потцењивати. Али, велике су заблуде да ће њихове поруке имати већег одјека међу верницима. Наиме, сем православне цркве, која се може сматрати релативно самосталном у грађењу својих ставова, католичка и муслиманска су веома зависне од својих ауторитарних заштитника. Стога, тешко се могу очекивати боља времена на тим просторима док се у светским размерама не сагледа сва драма верског рата. Према свему, мир се може тражити једино у хуманистичком препороду и културе и религије. Док се људски дух не преобрази по мери хуманости и толеранције мира међу народима не може бити. Јер, ако је рат настао из поремећеног бића културе, онда и мир произилази из њеног хуманог одређења. Дакле, борба се мора наставити, али не оружјем.